

KONSEKVENCE SAVREMENE EKONOMSKE KRIZE

Sažetak

Savremena ekonomska kriza iz 2008. godine značajano se odrazila na ekonomski rast i razvoj, što će u radu biti potvrđeno analizom određenih makroekonomskih varijabli. Zbog otpuštanja velikog broja radnika došlo je do povećanja stope nezaposlenosti.

Kriza je prouzročila i pad stope BDP-a, ali ne u mjeri kao tokom Velike krize zbog korištenog državnog intervencionizma. Kriza se u značajnoj mjeri odrazila i na tokove međunarodne trgovine, a upravo su vanjskotrgovinski impulsi bili ključni u prenošenju ekonomske krize između nacionalnih ekonomija i regiona.

Kriza je pogodila i tranzicijske ekonomije. Loš period tokom krize doživjele su i FDI, a najveći kolaps investiranja zabilježen je u razvijenim industrijskim zemljama. Svaka od navedenih konsekvenci biće detaljno prezentirana u radu.¹

Ključne riječi: ekonomska kriza, makroekonomske varijable, BDP, stopa nezaposlenosti, međunarodna trgovina, proces tranzicije, FDI.

1. Uvodni dio

Krize danas pogađaju privredne subjekte, ali i privredu kao cjelinu, političke i državne institucije i različite druge organizacije. Svjetska ekonomska kriza iz 2008. godine i njene posljedice po privredno stanje i ekonomsku politiku pojedinih zemalja izazvale su nevjericu i strah. Ova kriza predstavlja najveći izazov čovječanstvu na početku 21-og stoljeća.

Kriza se manifestirala u globaliziranom svijetu, što znači da je došlo do porasta međusobne ovisnosti među pojedinim nacijama i regijama. Proces globalizacije omogućio je brže širenje ekonomske krize, tj. njeno prelijevanje

¹ Makroekonomski pokazatelji su analizirani i predloženi kroz tabelarni prikaz kako bi efekti krize bili što vidljiviji. Analizirani su podaci iz godina prije nastanka savremene ekonomske krize, zatim period u kojem je nastala i u kojem su njene posljedice bile najjače ispoljene i godine u kojim je došlo do blagog oporavka, zaključno sa 2012. S obzirom da je pozitivan trend nastavljen i u narednom periodu, u obzir su uzete godine unutar kojih su oscilacije bile zapažene i naglašene (posebice 2008. i 2009. godina), a time i važne za posmatranje i analiziranje. I tokom Velike krize, s kojom se kriza iz 2008. godine najčešće poredi, analizirani su podaci iz perioda 1929-1933. Ovim se zapravo želi reći da se za analizu uzimaju podaci iz onih godina koje su za određenu ekonomsku krizu posebno važne i specifične zbog promjena i posljedica koje se efektiraju.

iz epicentra (SAD) na druge svjetske ekonomije. Počela je kolapsom tržišta nekretnina u SAD-u i potom zahvatila evropski finansijski sistem, a kasnije se proširila i na realni sektor nacionalnih ekonomija. Zbog navedenog je i kriza poprimila globalni karakter i prouzročila snažne negativne posljedice: pad obima proizvodnje, porast nezaposlenosti, pad stope rasta BDP-a, smanjenje trgovinskih tokova i obima direktnih stranih ulaganja, što će i biti predočeno kroz rad.

Poznato je da period ekonomskog rasta ne može trajati beskonačno. Uvjet za ekonomski rast jest stalno podsticanje prekomjerne potrošnje koja prelazi realne mogućnosti kupaca. "Ekonomska kriza u jednom takvom sistemu je neizbježna. Da ljudi kupuju samo ono što im treba, a ne ono što žele a nije im potrebno, ekonomski rast bi možda bio sporiji, ali zato ne bismo trpjeli posljedice neracionalne potrošnje."²

Ekonomija dolazi u teško stanje, koje donosi niz problema. Pored negativnog, kriza ima i pozitivne efekte na razvoj, koji se ogledaju u tome da kriza iz privrednih tokova eliminira neuspješne firme i ojačava uspješne. Kriza "skenira" privredu i ukazuje na njene prednosti i nedostatke.³

2. Utjecaj krize na glavne makroekonomske varijable

Neometano funkcioniranje privrede zahtijeva stabilno i prosperitetno makroekonomsko okruženje, koje je ključni faktor podizanja kvaliteta i kvantiteta dugoročnih privrednih investicija u privredu, tehnologiju i infrastrukturu. Glavni cilj ovih ulaganja jest osigurati rastući trend stope privrednog rasta. Upravo su dugoročne investicije jedan od najvažnijih izvora privrednog rasta i zbog toga je važno da potencijalni ulagači imaju povjerenja u ekonomski sistem i dugoročne ekonomske uvjete. Kad se govori o povjerenju, misli se da neće doći do značajnih privrednih oscilacija. Ocjenjivanje privrede i njene stabilnosti vrši se na osnovu triju glavnih makroekonomskih varijabli: inflacije, nezaposlenosti i stope realnog rasta. Ako u zemlji postoje niske i stabilne stope inflacije i nezaposlenosti te visoka i stabilna stopa rasta, može se reći da u toj ekonomiji postoje osnove koje osiguravaju prosperitet njenoj populaciji.⁴

Makroekonomska nestabilnost ostavlja negativne reperkusije na ekonomski razvoj i svaki ekonomski subjekt ponaosob, a posljedice te nestabilnosti ogledaju se u smanjenju obima zaposlenosti i proizvodnje, kao i smanjenju dohotka i povećanju cjenovne nestabilnosti.

Dolazak svjetske ekonomske krize imao je velike posljedice na bankarski sistem jer su pojedinci počeli gubiti povjerenje i zato novac sve manje drže u bankama, odnosno čuvaju ga u "slamaricama", što uopće nije dobro za privredu

2 Oruč, N., *Ekonomskakriza? Pa šta?!;* dostupna na: <http://www.novovrijeme.ba>.

3 Mirković, M., *Krizaimogućnostizarazvoj*, monografijaKrizai globalizacija, str. 541-547, Institut društvenih nauka, Beograd, 2009, str. 545.

4 Prašević, A., *Poslovnici klusi u makroekonomskoj teoriji i politici*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2008., str. 5.

jer novac "pojede" inflacija i ne postoji mogućnost da dođe od njegovog obrta i uvećavanja. "Inflacija je prema mišljenju Santinija skupni indeks entropije privrednog sistema. Ekspanzivnom monetarnom politikom, kakvu su zagovarali kejnzijanci u cilju rješavanja krize i ubrzavanja razvoja (pored ekspanzivne fiskalne politike) može se povećati inflacija. Istina je da uvijek nakon pijanstva slijedi bolno triježenje, bez odgovora je li imalo smisla što smo pili više od dozvoljenog."⁵

Najvažniji makroekonomski pokazatelji kao što su stopa inflacije, stopa nezaposlenosti ili stopa rasta dohotka bilježe ciklične fluktuacije koje se mogu dovesti u vezu s političkim faktorima, a još više se izbor ciljeva ekonomske politike od strane kreatora ekonomske politike može dovesti u vezu s njima. To se duguje činjenici da su kreatori ekonomske politike vlade, odnosno, političari, koji na izborima dobijaju podršku glasača za određenu politiku.

Na osnovu statističke analize kretanja makroekonomskih varijabli koju su uradili Charles Nelson i Charles Plosser zaključak je bio da ciklične fluktuacije svih varijabli, izuzev stope nezaposlenosti, djelomično odražavaju permanentne promjene. Recesija iz perioda Naftne krize (1973–1975) imala je negativne permanentne efekte na kretanje BDP-a razvijenih zemalja, zbog čega je BDP tokom 1980-ih i 1990-ih ostao na dosta nižem nivou u odnosu na trend koji bi bio nastavljen da spomenute recesije nije bilo.⁶

Savremena ekonomska kriza predstavlja najveću krizu od vremena kad je svijet pogodila Velika depresija i zahtijeva niz prilagođavanja i promjena. Na području ljudskih resursa i zapošljavanja to je značilo otpuštanje radnika i zatvaranje radnih mjesta, posebno u pojedinim kompanijama koje je kriza jako pogodila. Najjače udarce krize osjetili su radnici, potom i poslodavci. Otpuštanja su bila logičan slijed onoga što se dešavalo nakon početka krize i bilo je potrebno zaštititi radnike na neki način i sačuvati samo "produktivna radna mjesta".

Ekonomska politika, bez obzira na to koliko efikasna bila, ne može osigurati zadržavanje radnih mjesta u područjima koje kriza najviše pogađa i zato bi država trebala omogućiti zaposlenima da unaprijede svoje znanje i ulagati u cjeloživotno učenje i prekvalifikacije. Poslodavcima je jako važan stepen obrazovanja njihovih zaposlenika, kao i volja za stjecanje dodatnih vještina.

Da biste bili konkurentni i opstali na bilo kojem tržištu, pa tako i na tržištu rada, morate pratiti potrebe tog tržišta i stvarati zanimanja koja se traže. Društva i pojedinci koji ulažu u obrazovanje lakše se suočavaju s tržišnim šokovima kad se dese, što opet potvrđuje važnost investiranja u obrazovanje.

Tokom recesije stagnira razvoj ljudskog kapitala, što znači da recesija predstavlja period izgubljenih mogućnosti. Drastično se povećava broj nezaposlenih, koji je u nekim zemljama ionako bio značajan, a novi posao teško se pronalazi.

5 Santini, G., *Inflacija–pomogla bi u izlasku iz krize kad bismo znali njome upravljati*, 2010; dostupno na: <http://www.rifin.com>.

6 Prašević, A., *Poslovnici klusi...*, op. cit., str. 9.

Dakle, globalna ekonomska kriza povećala je stopu nezaposlenosti i smanjila budžet zaposlenim osobama usljed smanjenja plaća. Prema istraživanjima Međunarodne organizacije rada (ILO), oko 200 miliona radnika u zemljama u razvoju živi na rubu egzistencije. Mnoge vlade svjesne su te činjenice i preduzimaju korake u cilju sprečavanja globalne socijalne recesije, s tim da je otežavajuća okolnost nepovoljna politička klima na tom polju. Traži se modul za povećanje nivoa socijalne zaštite i socijalnog dijaloga, što je s aspekta socijalne politike od velike važnosti. ILO je ponudila određene preporuke koje bi mnoge vlade trebale prihvatiti:⁷

- pomoć nezaposlenima, razne sheme osiguranja, prekvalifikacija suvišnih radnika
- ulaganje u infrastrukturu
- podrška malim i srednjim preduzećima
- socijalni dijalog na nivou preduzeća, sektora i nacionalnom nivou.

Što veći broj zemalja bude koristio ove preporuke, pretpostavka je da će se tržišta rada, preduzeća i pojedinci koji izgube posao lakše oporaviti nakon krize.

ILO je, također, postavila i glavne ciljeve vezane za rad koji vrijede i u uvjetima velike krize:⁸

- pristojan rad za sve – radnici žele ostvariti dohodak, prava na radu, određena priznanja, porodičnu stabilnost, lični razvoj;
- kreiranje novih radnih mjesta – zapošljavanje se nalazi u fokusu ekonomske i socijalne politike zbog visoke stope nezaposlenosti;
- fer globalizacija – pažnja je usmjerena na ljudsku stranu globalizacije, razvijaju se politke na nacionalnom i međunarodnom nivou u tom pravcu;
- ostvarenje prava na radu – svi bi trebali imati identična prava na radu, ali teško da će to u skorije vrijeme biti postignuto. Uvijek će u tom dijelu biti diskriminatorskih odnosa. Cilj je smanjiti i broj djece koja su primorana raditi;
- socijalni dijalog – obuhvata sve tipove pregovaranja i konsultiranja između vlada, poslodavaca i radnika, s tim da treba naglasiti kako nije u svim zemljama jednako prihvaćen;
- socijalna zaštita – preduvjet je za socijalni mir i ekonomski rast, a poražavajuća je okolnost da samo 20% svjetske populacije ima odgovarajuću socijalnu zaštitu;
- borba protiv siromaštva – znatan broj radnika ne može zaraditi dovoljno za sebe i svoju porodicu i to ih svrstava u red siromašnih, iz kojeg je teško izaći.

Globalna kriza, kao kriza globalizacije, kapitalizma i neoliberalnog modela, doprinijela je većoj mobilnosti radne snage, kao i premještanju proizvodnje u cilju pronalaska jeftine radne snage.

⁷ Maksimović, M., *Nezaposlenostiglobalnakriza*, monografija "Krizai globalizacija", str. 244-255, Beograd, 2009, str. 249.

⁸ Ibid., str. 253.

Pad nivoa BDP-a koji je zabilježen tokom Velike krize nije se ponovio s pojavom savremene ekonomske krize, koja se najčešće i uspoređuje s Velikom krizom, prije svega zbog kontinuiranog državnog intervencionizma. Uspio je donekle neutralizirati posljedice krize, ali i prikriti realnu sliku i dubinu krize.

Pravovremene i usklađene mjere u okviru državne intervencije, jednako kao i mjere međunarodnih finansijskih institucija, onemogućile su da kriza u većoj mjeri utječe na zemlje koje su izvan zapadnog svijeta.

Tabela 1: Kretanje BDP-a i nezaposlenosti po geografskim područjima i pojedinim zemljama svijeta⁹

Region	BDP (%)				Stopa nezaposlenosti (%)			
	2006.	2007.	2008.	2009.	2006.	2007.	2008.	2009.
Svijet	5,1	5,2	3,0	-1,1	6,0	5,7	5,8	6,6
Razvijene ekonomije i EU	2,9	2,6	0,6	-3,5	6,3	5,7	6,0	8,4
SAD	2,7	2,1	0,4	-2,7	4,6	4,6	5,8	9,3
Eurozona	2,9	2,7	0,7	-4,2	7,8	7,5	7,6	11,7
Velika Britanija	2,9	2,6	0,7	-4,4	5,4	5,4	5,5	7,6
Japan	2,0	2,3	-0,7	-5,4	4,1	3,8	4,0	5,4
Australija	2,8	4,0	2,4	-0,7	4,9	4,4	4,2	6,0
Kanada	2,9	2,5	0,4	-2,5	6,3	6,0	6,2	8,3
Srednja i Jugoist. Evropa i ZND	7,9	7,6	4,5	-6,5	9,0	8,3	8,3	10,3
Rusija	7,7	8,1	5,6	-7,5	7,2	6,4	8,4	—
Ukrajina	7,3	7,9	2,1	-14,0	—	—	—	—
Istočna Azija	10,0	11,2	7,3	6,1	4,0	3,8	4,3	4,4
Kina	11,6	13,0	9,0	8,5	4,1	4,0	4,2	-
Južna Azija	9,1	8,7	6,6	5,0	5,1	5,0	4,8	5,1
Indija	5,5	6,3	6,1	4,0	—	—	—	—
Jugoistočna Azija i Pacifik	6,2	6,5	4,4	0,5	6,1	5,4	5,3	5,6
Latinska Amerika i Karibi	5,7	5,7	4,2	-2,5	7,4	7,0	7,0	8,2
Bliski Istok	5,5	6,1	4,9	1,4	9,5	9,3	9,2	9,4
Sjeverna Afrika	6,1	5,8	5,5	3,7	10,4	10,1	10,0	10,5
Supsaharska Afrika	6,3	6,8	5,4	1,2	8,2	8,0	8,0	8,2

Izvor: Radovanović, V., *Regionalne dimenzije globalne krize*, zbornik s naučnog skupa Kriza i razvoj, Institut društvenih nauka, Beograd, 2010, str. 61-73; prema: IMF, World Economic Outlook Database, oktobar 2009

⁹ Kretanje stope rasta BDP-a i stope nezaposlenosti analizirani su u periodu između 2006. i 2009. godine, odnosno period prije nastanka same krize i dvije godine u kojima su ovi pokazatelji doživjeli najveći pad zbog negativnog djelovanja krize.

Iz tabele je očito da posljednja svjetska kriza nije zaobišla nijedan region ili zemlju svijeta, ali se različito manifestirala u pojedinim dijelovima. Tome su sigurno doprinijele i specifičnosti pojedinih regiona – ekonomske, kulturne i strukturne, koje su se pokazale ili kao prednosti ili nedostaci u periodu borbe protiv negativnih posljedica krize. Najveći pad BDP-a i stope zaposlenosti imala je grupacija zemalja Srednje i Istočne Evrope, kao i najrazvijenije zemlje i grupacije svijeta: SAD, Kanada, Australija, Japan i članice Evropske unije. Kod nekih zemalja pad stope rasta BDP-a zapaža se već u 2007. godini, dok je kod nekih to evidentno u 2008. godini. Ne može se isto reći i za stopu nezaposlenosti. Ako se zemlje iz grupacije razvijenih posmatraju odvojeno, može se vidjeti da je kriza različitim intenzitetom djelovala na njihove ekonomije i kretanje BDP-a. Stopa pada BDP-a tokom 2009. godine u Australiji je iznosila -0,7%, Kanadi -2,5%, SAD-u -2,7%, zemljama Eurozone -4,2%, Velikoj Britaniji -4,4%, a u Japanu čak -5,5%. Tokom iste godine Kanada je zabilježila stopu nezaposlenosti od 8,3%, SAD 9,3%, a članice Eurozone 11,7%. Neke od zemalja iz spomenutih grupacija nisu u najvećoj mjeri pogodili pad stope BDP-a i povećanje broja nezaposlenih, nego enormno povećanje državnog duga – Grčka, Portugal, Španija, Irska, Belgija itd.

Pad stope BDP-a u zemljama Srednje i Istočne Evrope i ZND u 2009. godini iznosio je 6,5%, dok je rast stope nezaposlenosti iznosio 10,3%.

Rusija je zabilježila pad od -7,5%, a Ukrajina čak -14%. Zanimljiva je činjenica da su slabo razvijene zemlje i zemlje u razvoju u istom periodu bile manje pogođene svjetskom ekonomskom krizom, što potvrđuju i podaci iz tabele. Kod njih je evidentan porast BDP-a, za razliku od razvijenih zemalja, gdje su stope negativne. Stopa rasta BDP-a u 2009. godini iznosila je 6,1%, a u zemljama Južne Azije 5%. U okviru ovih regija navode se dvije zemlje s najvećim brojem stanovnika – Kina i Indija, koje su i prije krize bilježile rast, a to se nastavilo i tokom krize, samo po nešto nižoj stopi. U 2009. godini Kina je imala stopu rasta BDP-a od 8,5%, a Indija nešto manju (4%). Postavlja se pitanje je li ovo znak da se središte svjetske ekonomske moći pomjera od Sjeverne Amerike i evropskih zemalja prema Aziji ili je to samo kratkotrajni poremećaj. Vrijeme će pokazati šta je tačno.

Zemlje Sjeverne i Subsaharske Afrike, kao i Bliskog istoka također bilježe rast BDP-a, a ne njegov pad tokom djelovanja ekonomske krize. Stopa nezaposlenosti kretala se između 8 i 10%. Jedino su zemlje Latinske Amerike i Karibi, kao regionalna grupacija zemalja u razvoju, zabilježili pad ukupnog BDP-a u 2009. godini po stopi od -2,5%.

Jedan od ključnih makroekonomskih pokazatelja, a ujedno i pokazatelja ekonomskog rasta i razvoja, jeste visina BDP-a po glavi stanovnika, odnosno promjena ovog pokazatelja kojeg posebno treba pratiti i analizirati tokom kriznih razdoblja u ekonomiji.

Tabela 2: BDP *per capita* 2012/2007.¹⁰

Zemlja	Indeks	Zemlja	Indeks
Grčka	0,81	Belgija	0,98
Irska	0,89	SAD	0,99
Kipar	0,90	Češka	0,99
Italija	0,91	Japan	0,99
Island	0,91	Švicarska	1,00
Luksemburg	0,91	Kanada	1,00
Španija	0,93	Austrija	1,01
Estonija	0,93	Švedska	1,02
Portugal	0,93	Malta	1,03
Danska	0,94	Njemačka	1,04
UK	0,94	Australija	1,05
Slovenija	0,94	Izrael	1,07
Finska	0,95	Slovačka	1,10
Norveška	0,97	Hong Kong	1,10
Novi Zeland	0,98	Singapur	1,12
Francuska	0,98	J. Koreja	1,13
Holandija	0,98	Tajvan	1,13

Izvor: Međunarodni monetarni fond, 2012; www.imf.org

Većina analiziranih zemalja nije uspjela u 2012. godini dostići nivo BDP-a po glavi stanovnika iz 2007. godine, što dokazuju i indeksi u tabeli. U Grčkoj je taj nivo bio 19% ispod onog koji je postignut u 2007. godini, u Irskoj je bio niži za 11%, na Kipru za 10%, dok je u Italiji, Luksemburgu i na Islandu bio niži za 9%. Istu razinu BDP-a po glavi stanovnika u posmatranom periodu imale su Švicarska i Kanada, dok su pojedine zemlje ostvarile čak i veći nivo u 2012. godini u odnosu na 2007 (Austrija, Švedska, Malta, Njemačka, Izrael itd).

Najveći izazov za svjetsku ekonomiju i dalje predstavlja mogućnost kreiranja novih radnih mjesta s obzirom na jako veliki broj nezaposlenih. Veliki utjecaj na privredna kretanja u svijetu svakako će imati stanje na finansijskim tržištima, kao i dešavanja unutar ekonomije SAD-a, koja je opterećena budžetskim deficitom i nacionalnim dugom.

3. Kriza i međunarodna trgovina

Prije 60 godina na ruševinama Drugog svjetskog rata upostavljeni su temelji globalnog trgovinskog sistema potpisivanjem međunarodnog sporazuma. Cilj je bio ublažiti protekcioniističku politiku.

¹⁰ Kao vremenski okvir u obzir su uzete godina prije ispoljavanja savremene ekonomske krize i njenih najjačih posljedica (2007) i godina u kojoj je oporavak nakon krize već trebao biti vidljiv (2012).

Svjetska finansijska kriza odrazila se i na svjetsku trgovinu, jednako kao i na druge segmente ekonomije. Zemlje pogođene krizom nisu prekinule trgovinske odnose nego su nastojale ublažiti turbulencije u ovom privrednom segmentu. Udružile su se međusobno i pomagale jedne drugima u savladavanju negativnih posljedica krize svjesne važnosti međunarodne trgovine.

Obim trgovine je smanjen, što je prvenstveno posljedica globalnog privrednog usporavanja, a ne znak finansijskih poteškoća. Nakon snažnog rasta u prvom tromjesečju 2008. izvozno-uvozne aktivnosti od drugog tromjesečja bile su u znatnom padu. Nije došlo do katastrofe i velikih promjena nego samo do privrednog usporavanja, zbog čega nije bilo potrebe za panikom.

Postoji težnja da se otvorena pitanja, među njima i pitanje vanjske trgovine i protekcionizma, rješavaju zajedničkim aktivnostima na međunarodnom planu. Tako bi nova uloga MMF-a i akumulacija novčanih sredstava na međunarodnom nivou trebale spriječiti pad stope rasta vanjske trgovine, kao i sredstava koja osiguravaju ekonomski rast manje razvijenih svjetskih ekonomija.¹¹

Mjere trgovinske zaštite ili "trgovinski lijekovi" često su korištene mjere. Ovdje se misli na antidamping, kompenzatorne dadžbine i interventnu zaštitu uvoza.¹²

Veliki broj zemalja tokom ekonomske krize pokazuje veliku sklonost prema spomenutim mjerama, što znači da je njihovo korištenje u porastu. Većinu korištenih mjera antidampinga, antisubvencija i interventne zaštite uvoza pokrenule su zemlje u razvoju.¹³

Carinske mjere značajno su smanjene u razvijenim zemljama, ali i brzorastućim ekonomijama u pretkriznom periodu. Međutim, s pojavom prvih indikatora krize došlo je do povećanja carina. Tako je Rusija podigla carine na čelik i željezo s 15 na 20%, dok je Turska povećala carine na čelik s 5 na 15%.¹⁴ Danas "carinski rat" predstavlja manju opasnost nego što je to bilo 1930-ih u doba Velike krize, kad su carine predstavljale dominantan oblik protekcionizma. Danas se takvo nešto ne može ni očekivati budući da se oko 75% svjetske trgovine realizira u okviru carinskih unija ili zona slobodne trgovine.

Ovo znači da zemlje, kao mjere zaštite, koriste i mnoge druge suptilnije instrumente.

Tokom svjetske ekonomske krize počela je primjena još jedne mjere pod nazivom "zeleni protekcionizam", a koristi se u oblasti zaštite životne sredine. Ovo je oblik diskriminatorne mjere jer štiti domaće proizvođače nanoseći štetu inozemnoj konkurenciji. Od trenutka nastanka savremene ekonomske krize razvijene svjetske ekonomije pokrenule su niz inicijativa unutar ove oblasti.

11 Đurić, M.D., *Razvoj uz krize*, Zbornik naučnog skupa: Kriza i razvoj, str. 335-342, Beograd, 2010, str. 338.

12 Tešić, J., Gligorić, D., *Državni protekcionizam kao barijera izlaska zemalja iz globalne krize*, Acta economica, god. VIII, br. 12, str. 343-361, Ekonomski fakultet Banja Luka, 2010, str. 352.

13 Ibid., str. 352

14 Ibid., str. 353.

Osim navedenog, prisutan je i rastući trend u primjeni tehničkih barijera trgovini i sanitetskih standarda. Podaci Svjetske trgovinske organizacije (WTO) govore da je unutar spomenutih oblasti uvedeno preko 90 novih standarda.

Zanimljiv je podatak da je Indija, koja je u grupi brzorastućih ekonomija, zabranila uvoz igračaka iz Kine ako one ne ispunjavaju "propisane rigorozne zdravstvene i sigurnosne standarde".¹⁵ Na osnovu rečenog može se pretpostaviti da će i zemlje u razvoju u zavisnosti od raspoloživih finansijskih i kadrovskih resursa primjenjivati sve "profinjenije" mjere zaštite. Oporavak svjetske ekonomije uveliko je ovisio o oporavku svjetske trgovine s obzirom na pozitivan multiplikativan efekt koji svjetska trgovina ima na privredni rast.¹⁶

4. Utjecaj krize na proces tranzicije

Aktualna svjetska ekonomska kriza, koja je začeta kao kriza američkog finansijskog tržišta i brzo se prenijela na globalizirano finansijsko tržište, a zatim i na realni sektor privrede, zahvatila je i privrede u tranziciji. Nije bilo jednostavno predvidjeti konačni bilans krize ni za ukupnu svjetsku privredu ni za privrede u tranziciji. U većini tranzicijskih zemalja zabilježen je veliki pad BDP-a, industrijske proizvodnje i životnog standarda.

U nekim od njih ekonomska kriza praćena je i drugim negativnim posljedicama, kao što je velika demografska kriza.¹⁷

Zašto je došlo do velikih negativnih posljedica, koji su to uzroci tako duboke krize, koja je većini postkomunističkih zemalja donijela razaranja veća nego u bilo kojem proteklom periodu? Teško stanje uglavnom se objašnjava izostankom reformi ili nedosljednošću u njihovom sprovođenju. Time se sprečava rasprava o stvarnim uzrocima krize i mogućim putevima izlaske iz nje. Jako je važno detaljno analizirati Vašingtonski konsenzus i teorijsku koncepciju na kojoj je izgrađen jer su mnoge tranzicijske zemlje zbog primjene ovog konsenzusa došle u stanje krize, privrednog zastoja i siromaštva.

Ovdje se navodi primjer iz prošlosti koji na neki način podsjeća na problem s kojim se suočavaju tranzicijske zemlje. Radi se o obnovi Njemačke nakon Drugog svjetskog rata i njenoj transformaciji iz industrijske u poljoprivrednu zemlju, zemlju malih farmara. Autor plana bio je Henry Morgenthau, američki ministar finansija, iz čega proizlazi i naziv *Morgenthauov plan*. Pokrenut je 1945. da bi već 1946. i 1947. pokazao neuspjeh i ponovo ukazao na suštinu stare merkantilističke teorije stanovništva: "Industrijska nacija može da izdrži i hrani mnogo brojnije stanovništvo nego što bi mogla poljoprivredna država na istom mjestu."¹⁸

¹⁵ Ibid., str. 354.

¹⁶ Ibid., str. 343.

¹⁷ Bukvić, R., *Morgenthauov plan i Vašingtonski konsenzus: ima li razvojnog izlaza za zemlje iz tranzicije*, zbornik s naučnog skupa Kriza i razvoj, str. 328-334, Institut društvenih nauka, Beograd, 2010, str. 329.

¹⁸ Ibid., str. 331.

Cilj je bio osiromašiti Njemačku, izvršiti ekonomski "genocid" i industrijski je razoružati.

Nakon tri mjeseca blokirano je sprovođenje ovog plana, a na scenu dolazi Marshallov plan za obnovu ratom opustošene Evrope, gdje se, svakako, kao i u merkantilizmu, ističe značaj industrijalizacije, koja je glavni faktor održivog razvoja.

Morgenthauov plan se u tom periodu pokazao pogrešnim i neuspješnim isto kao što se Vašingtonski konsenzus pokazao neefikasnim u slučaju tranzicijskih ekonomija.

Dakle, neophodno je bilo napustiti neoliberalni koncept baziran na navedenom konsenzusu i primijeniti industrijski orijentiranu koncepciju koja vodi ekonomskom rastu. Iz naprijed navedenog može se prepoznati sličnost između Plana i Konsenzusa.

Zemlje u tranziciji koje imaju režim plivajućeg deviznog kursa suočile su se sa smanjenjem vrijednosti svoje valute u odnosu na strane. Nastavljen je pritisak na valute zemalja u tranziciji s fiksnim deviznim kursom. Porast političkog rizika u privredama u tranziciji također je neminovan. Spiralno rastuća nezaposlenost i javno iskazivanje nezadovoljstva zbog smanjenih plaća reducirali su kapacitet država i vlada za vođenje ekonomske politike i pojačali već postojeće političke tenzije, naročito u baltičkim zemljama, Mađarskoj, Češkoj, Rusiji i Ukrajini. Političke tenzije kulminirale su tzv. ukrajinskom krizom, gdje su vrlo burno ispoljene netrpeljivosti između Ukrajine i Rusije.

Porast sistematskog makroekonomskog rizika doveo je do smanjenja kreditnog rejtinga u skoro svim posmatranim zemljama u tranziciji, što je zahtijeva hitno povećanje stabilnosti u svim spomenutim privredama. Kao posljedica krize pojavilo se prisustvo negativnih faktora, poput fiskalnog deficita, jačanja socijalnih nemira, deprecijacije valute, pogoršanje globalnih uslova zaduživanja i povećanje rizika od insolventnosti bankarskog sektora.

5. Kriza i FDI

Svjetsku privredu više nego ikad karakterizira rastuća međuzavisnost nacionalnih privreda. Značajna veza između nacionalnih privreda u svijetu se sve više ostvaruje razmjenom privatnog kapitala u obliku direktnih stranih investicija (*Foreign Direct Investment* – FDI). Rastuća međuzavisnost nacionalnih privreda značajan je izvor ubrzanjaprivrednog rasta. Ali u periodu krize, u nekim privredama, posebno u visokorazvijenim zemljama, kriza se mnogo brže prenosi na zemlje partnerezbog visokog stepena međuzavisnosti. Dva glavna kanala za prijenos krize izjedne nacionalne privrede u druge jesu međunarodna trgovina i razmjenedirektnih stranih investicija.

Ciklus međunarodnog investiranja, koji je počeo 2004, doživio je ekspanziju i kulminirao 2007. godine, kad su tokovi FDI-a dostigli obim od 1,8 biliona \$.¹⁹

Međutim, tokom 2008. došlo je do pada stope direktnih stranih ulaganja, što je bila posljedica svjetske ekonomske krize.

Loš period doživjele su sve vrste FDI-a, a posebno međunarodna spajanja i preuzimanja (M&A – *Mergers & Acquisition*) dok je opadanje "greenfield" FDI bilo manje izraženo.²⁰

Glavni uzroci značajnog pada investiranja bili su smanjen pristup nacionalnim i međunarodnim izvorima finansiranja i smanjene šanse za ostvarenje profita zbog djelovanja recesije u zemljama gdje se investiralo. Došlo je i do pada sklonosti ka ulaženju u rizike, također zbog djelovanja krize. Razvijene industrijske zemlje, kao najznačajnija odredišta FDI-a, doživjele su najveći kolaps investiranja: stopa FDI-a smanjena je čak oko 33%. Posebno su bili pogođeni sljedeći sektori: automobilska industrija, finansijske usluge, građevinski materijali, poluproizvodi.²¹

Investitori mogu dobiti neke nove prilike za ulaganja kad zemlje pogođene krizom izvrše strukturna prilagođavanja svojih privreda. Posebno ih privlače Kina, Rusija, Indija i Brazil jer se nalaze u grupi zemalja koje kriza nije previše pogodila, zbog čega su uspjele održati relativno visoke stope rasta. Dugoročne perspektive rasta njihovih privreda najviše zanimaju transnacionalne korporacije. Kriza je stvorila još jednu pozitivnu priliku, a to su izmjene vlasničke strukture na međunarodnom finansijskom tržištu. Takvo nešto desilo se preuzimanjem azijskih i evropskih poslova *Lehman Brothersa* od strane *Nomura Holdingsa* i ulaganjem *Mitsubishi UFJ Financial Groupa* u *Morgan Stanley*.²²

S obzirom na to da se Bosna i Hercegovina nalazi u grupi zemalja zapadnog Balkana, dat je prikaz priliva FDI-a u ovom regionu u periodu između 2004. i 2011.

19 UNCTAD, *Assessing the impact of the current financial and economic crisis on global FDI flows*, Ujedinjenacije, New York i Ženeva, 2009.

20 Antevski M., "The World Economic Crisis and Its Impact on the Serbian Economy", *Ekonomskihorizonti*, god. 12, br. 1, str. 47-62, EkonomskifakultetUniverziteta u Kragujevcu, 2010, str. 53.

21 Ibid., str. 53.

22 Ibid., str. 54.

Tabela 3: Tokovi FDI na zapadnom Balkanu 2005-2011.²³

Država	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
Albanija	213	259	481	675	698	793	742
BiH	493	611	1,517	725	361	174	313
Hrvatska	1,468	2,765	3,670	4,192	1,875	295	1,048
Makedonija	77	345	506	400	181	159	304
Crna Gora	384	493	673	625	944	574	401
Srbija	1,268	3,392	2,513	2,018	1,410	1,003	1,949
Ukupno	3,903	7,864	9,360	8,636	5,469	2,998	4,857

Izvor: Jaćimović, D., Bjelić, P., Marković, I., *Uticaj svjetske ekonomske krize na međunarodne investicione i trgovinske tokove u regionu Zapadnog Balkana*, Ekonomske teme, 51 (1), str. 1-20, Niš, 2013

Najveći priliv FDI-a u Bosni i Hercegovini ostvaren je tokom 2007. da bi se potom smanjio i u 2010. godini dostigao najniži nivo. Od svih zemalja navedenih u tabeli Hrvatska ima najbolju poziciju, odnosno najveći priliv FDI-a, posebno tokom 2007. i 2008. Najniži nivo direktnih stranih ulaganja "osjetili" su u 2010. godini, isto kao i Bosna i Hercegovina. Srbija i Hrvatska se mogu pohvaliti visokim nivoom stranih investicija u svim navedenim godinama s tim da je u 2010. godini taj iznos bio mnogo manji u odnosu na ostale godine. Makedonija, Crna Gora i Albanija ostvarile su znatno manje učešće FDI-a u odnosu na Srbiju i Hrvatsku, a donekle i Bosnu i Hercegovinu.

U narednoj tabeli dat je prikaz kretanja direktnih stranih ulaganja u razvijenim svjetskim ekonomijama, za isti vremenski period kao i u prehodnoj (2004-2011).

Tabela 4: FDI (iskazan u milionima \$) u nekim zemljama OECD-a

Država	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
Australija	-28223	26331	41475	46687	31668	37655	59753
Belgija	34351	58926	93448	193575	60966	77020	119130
Kanada	25693	59765	116809	61520	22733	28399	39667
Čile	6984	7298	12534	15150	12911	14559	22645
Finska	4747	7656	12455	-1142	718	7359	2552
Francuska	84898	71888	96240	64060	24216	33628	38582
Grčka	623	5358	2112	4490	2435	330	1144
J. Koreja	13643	9162	8827	11188	9022	9497	9773

Izvor: www.oecd-ilibrary.org

23 Kao vremenski okvir istraživanja FDI tokova, u zemljama Zapadnog Balkana i nekim zemljama OECD-a, postavljen je period između 2005. i 2011. godine, odnosno period prije nastanka ekonomske krize kao i period krize u kojem su njene negativne posljedice najjače efektuirane.

Ako se posmatra 2008. i 2009. godina, odnosno godina početka krize i godina njenog jakog manifestiranja, zapaža se da je u većini posmatranih ekonomija zabilježen pad tokom 2009 (Australija, Belgija, Kanada, Čile, Francuska, Grčka, Koreja), što je jedna od posljedica ekonomske krize. Međutim, tokom 2010. i 2011. došlo je do porasta iznosa direktnih stranih ulaganja u datim ekonomijama izuzev Finske, koja je tokom 2008. doživjela najveći pad FDI-a u odnosu na ostale zemlje.

Za ekonomski rast i razvoj potrebna su direktna strana ulaganja. Kriza je negativno utjecala na FDI te dovela do njihovog smanjenja na globalnoj razini. Nije pozitivno ni to što su sigurno mnoge kompanije, zbog većeg rizika, otkazale svoja ulaganja i planirane projekte, što je moglo doprinijeti bržem rastu i razvoju pojedinih dijelova svijeta. Time su i same izgubile značajan dio profita.

6. Kriza i nova globalna ekonomska arhitektura svijeta

Svi aspekti svjetske ekonomske krize "pate" od istog paradoksa i ne mogu se uspješno tretirati s aspekta pojedinačnih nacionalnih država. Za njihovo uspješno rješavanje potrebna je globalna strategija i snažno multilateralno djelovanje najvažnijih ekonomskih globalnih institucija (Svjetska banka, MMF, WTO i ILO). Problem je što je većina institucija, ne samo u okviru ekonomije nego i u drugim područjima, za svoje funkcioniranje odgovorna nacionalnim vladama, a ne onima kojima su zaista potrebne. Dodatni problem predstavlja činjenica da su veoma podložne utjecaju najmoćnijih zemalja, a posebno SAD-a, što je najviše uočljivo kod globalnog finansijskog upravljanja.

Ostale globalne institucije rade po nekim sasvim drugačijim principima, ali i dalje funkcioniraju tako što isključuju dobar dio svjetske populacije iz formalnog procesa odlučivanja, dok u velikom broju slučajeva nemaju čak ni predstavnike u njima.

Kad se desi preklapanje nacionalnih i globalnih interesa, državni predstavnici "ne prepoznaju" mogućnost zajedničkog i sinhroniziranog djelovanja u općem interesu.

Problem nadilaženja institucionalnih fragmentacija i kreiranje globalnih institucija koje bi bile u mogućnosti efikasno, kvalitetno i odgovorno funkcionirati na globalnoj pozornici neopterećene nacionalnim interesima ostaju ključni izazovi našeg vremena. Efikasne globalne institucije trebaju biti finansirane od sasvim novih izvora finansiranja, uključujući i porez na globalne finansijske transakcije i porez na robe koje su proizvedene tehnologijama koje previše ugrožavaju životnu sredinu.²⁴

Reprezentativne globalne institucije mogu aktivno i pozitivno utjecati na svjetsku neravnotežu i neravnomjerni razvoj.

24 Miletić, D.S., *Globalizacijakrizei/ilikrizaglobalizacije*, zbornik s naučnogskupaKrizairazvoj, str. 303-314, Institutdruštvenihnauka, Beograd, 2010, str. 313.

Svijet je suočen s izborom između odgovorne vladavine koja bi bila zasnovana na multilateralnom sistemu i fragmentacije globalnog poretka na regionalne blokove koji bi zastupali samo vlastite interese.

Ipak, proces ujedinjenja svijeta nema alternativu i zbog toga globalizacija kao proces nije zaustavljena ili ozbiljno ugrožena, odnosno u savremenom svijetu ne postoji "kriza globalizacije".

Kriza jest globalna, ali svaka se zemlja s njom suočava na sebi svojstven način, u skladu sa svojim specifičnostima. Prognoze o budućnosti svijeta nakon krize mnogo su se razlikovale, ali teoretičari i politički lideri uglavnom su se složili da će iz tih turbulentnih dešavanja "svijet izaći drugačiji", što se i pokazalo tačnim. Niko ne može sa sigurnošću reći kakav će taj "novi svijet" biti jer čovjek ne raspolaže savršenim informacijama o budućnosti. Izvjesne su temeljite promjene u vidu "izgradnje novog svjetskog poretka", potom "nove finansijske arhitekture", kao i "novog kursa svjetskog razvoja".

Uži pojam međunarodne finansijske arhitekture obuhvata ulogu MMF-a i zemalja prije, za vrijeme i poslije finansijske krize u nekoj zemlji, uglavnom i po pravilu u zemlji u razvoju. Širi pojam međunarodne finansijske arhitekture obuhvata još neke aspekte globalnog finansijskog sistema.

Direktor MMF-a Michael Camdessus u svom je govoru 1998. rekao da svjetski lideri žele stvoriti "novu finansijsku arhitekturu koja bi, po njegovom mišljenju, trebala počivati na određenim pretpostavkama, a to su: opredjeljenje za otvorenost finansijskog sektora, dobro upravljanje i veća privredna transparentnost. Naglasio je i da međunarodna finansijska tržišta traže konstantno elaboriranje multilateralnih standarda, kodeksa i najbolje prakse, što bi pomoglo u izbjegavanju nekih budućih kriza."²⁵

Obično se zahtjevi za novom finansijskom arhitekturom vežu za period azijske finansijske krize. Zbog čvrstih međusobnih povezanosti, globalizacija uspijeva vrlo brzo prenijeti neravnoteže na cijeli prostor. Upravo je ovo ključni razlog izgradnje nove "arhitekture" svjetskog finansijskog sistema, što bi trebalo spriječiti nastanak nove ekonomske krize u bliskoj budućnosti.

7. Zaključak

Ekonomska kriza negativno se odrazila na sve segmente ekonomije, a utjecaj je posebno naglašen kod ekonomskog rasta i razvoja, koji su djelovanjem krize znatno usporeni. To su dva reverzibilna procesa čiji uspjeh ne može biti osiguran bez institucionalnih promjena jer su one preduvjet za kontinuiran rast i inoviranje.

Zbog pada obima proizvodnje došlo je i do smanjenja realnog BDP-a i povećanja stope nezaposlenosti, s tim da treba naglasiti da sve zemlje i regioni

²⁵ Vuković, D., *Međunarodna finansijska arhitektura*, Bankarstvo, br. 3(4), str. 24-29, Beograd, 2006, str. 24.

nisu bili pogođeni u istoj mjeri. Pad BDP-a, prema procjenama, ipak nije bio tako dramatičan kao pad tokom Velike krize. Ocjenjivanje uspješnosti privrede upravo se i radi na osnovu ključnih makroekonomskih varijabli, koje su podložne negativnim udarima krize.

Kriza je pogodila i svjetsku trgovinu, ali je nije uspjela "ukloniti" s međunarodne ekonomske scene jer su zemlje koje su uključene u trgovinske tokove nastavile saradnju u oblasti razmjene. Kriza pojačava protekcionizam, koji je usko vezan za trgovinu i ponekad koristi protekcionističke mjere u borbi protiv posljedica krize, ali one se nisu pokazale djelotvornim. Dva važna mehanizma za prijenos krize iz jedne u drugu nacionalnu ekonomiju jesu sistem međunarodne trgovine i sistem direktnih stranih ulaganja, koji je također pogođen krizom, što je ispoljeno u vidu pada stope direktnih ulaganja.

Posljedice krize, pored svih navedenih, imaju i socijalni aspekt. Socijalne posljedice ekonomske krize značajno mijenjaju efekte političkih i ekonomskih mjera.

Tranzicijske ekonomije, kao i sve ostale, osjetile su breme krize na svojim leđima, prvenstveno kroz pad stope realnog BDP-a i pogoršanje životnog standarda.

Svaka ekonomska kriza, bez obzira na intenzitet, sa sobom nosi određene posljedice i u prvi mah se odražava na makroekonomske indikatore. Jako je važno primijeniti odgovarajuće mjere monetarne i fiskalne politike kako bi se ublažile posljedice krize i spriječili dodatni negativni trendovi.

Pozitivne prognoze vezane za ekonomski rast u budućnosti počivaju na faktorima kao što su radno sposobno stanovništvo, kapital i njegova tehnološka osnova, inovacije i rast produktivnosti. Veliki broj ekonomija susreće se s određenim ograničenjima i strukturnim problemima, što otežava brži ekonomski oporavak nakon krize.

Literatura

Knjige i članci:

1. Antevski M., *The World Economic Crisis and Its Impact on the Serbian Economy*, Ekonomskihorizonti, god. 12, br. 1, str. 47-62, EkonomskifakultetUniverziteta u Kragujevcu, 2010.
2. Bukvić, R., *Morgentauov plan iVašingtonskikonsenzus: ima li razvojnogizlazazazemljeiztranzicije*, zbornik s naučnogskupaKrizairazvoj, str. 328-334, Institutdruštvenihnauka, Beograd, 2010.
3. Đurić, M.D., *Razvojuzkrize*, Zborniknaučnogskupa: Krizairazvoj, str. 335-342, Beograd, 2010.
4. Krugman P., *Povratakekonomijedepresijeisvetskakriza 2008*, Novi svet, Beograd, 2010.

5. Maksimović, M., *Nezaposlenostiglobalnakriza*, monografija "Krizai globalizacija", str. 244-255, Beograd, 2009.
6. Miletić, D. S., *Globalizacijakrizei/ilikrizaglobalizacije*, zbornik s naučnogskupaKrizairazvoj, str. 303-314, Institutdruštvenihnauka, Beograd, 2010.
7. Mirković, M., *Krizaimogućnostizarazvoj*, monografijaKrizai globalizacija, str. 541-547, Institutdruštvenihnauka, Beograd, 2009.
8. Oruč, N., *Ekonomskakriza? Pa šta?!*; dostupnana: [http://: www.novovrijeme.ba](http://www.novovrijeme.ba).
9. Prašević, A., *Poslovn ciklusi u makroekonomskoj teoriji i politici*, Ekonomskifakultet, Beograd, 2008.
10. Santini, G., *Inflacija – pomogla bi u izlasku iz krize kad bismo znali njome upravljati*, 2010; dostupnana: [http://: www.rifin.com](http://www.rifin.com).
11. Tešić, J., Gligorić, D., *Državni protekcionizam kao barijera izlaska zemalja iz globalne krize*, Acta economica, god. VIII, br. 12, str. 343-361, Ekonomskifakultet Banja Luka, 2010.
12. Vuković, D., *Međunarodna finansijska arhitektura*, Bankarstvo, br. 3(4), str. 24-29, Beograd, 2006.
13. Todaro M. P. i Smith S. C., *Economic Development*, 10th edition, Pearson Addison Wesley, Harlow, 2009.
14. UNCTAD, *Assessing the Impact of the Current Financial and Economic Crisis on Global FDI Flows*, Ujedinjenenacije, New York i Ženeva, 2009.

Web stranice:

www.imf.org

www.worldbank.org

www.oecd-ilibrary.org

Nerma Čolaković-Prguda, PhD, Assistant Professor
Faculty of Law of the Džemal Bijedić University of Mostar

CONSEQUENCES OF THE RECENT ECONOMIC CRISIS

Summary

Recent economic crisis of 2008 has significantly affected economic growth and development, which will be confirmed by the analysis of certain macroeconomic variables. The release of a large number of workers resulted as increasing of unemployment rate. The crisis also caused decline in GDP growth rate, but not as much as during the Great Depression due to the use of state intervention. The crisis also significantly influenced the flows of international trade which has spread economic crisis among the national economies. The crisis has hit the transition economies. The FDI flows experienced a bad period during the crisis and the highest collapse of investment was recorded in developed industrial economies. Each of these consequences will be presented in this paper.

Keywords: economic crisis, macroeconomic variables, GDP, unemployment rate, international trade, transition process, FDI.